

**Ədəbiyyat tarixinin
nəzəri problemləri**

Bu istiqamətdə Akademik İsa Həbibbəylinin "Azərbaycan ədəbiyyatının dövrləşdirmə konsepsiyası və inkişaf mərhələləri" monoqrafiyası ədəbiyyatşünaslığımızın uğuru sayıla bilər. Bu konsepsiya tokco odu-bi yox, həm də milli-strateji xarakter daşıyır.

Azərbaycan ədəbiyyatının dövrləşdirilməsi uzun illər marksizm-leninizm nəzəriyyəsi, xüsusən də Plexanovun görüşləri əsasında aparılmışdır. Bu prinsip ədəbiyyata yanaşmada yalnız sinflik prinsipini ödə çəkəməsinə görə deyil, həm də Şərq, eləcə də türk xalqlarının mədəniyyətinin gərilik feodalizm məhsulu kimi dəyərləndirilməsinə yol açdığına görə zərərli idi. Akademik İsa Həbibbəylinin müəllifi olduğu yeni konsepsiya sovet ideologiyasının Azərbaycan, geniş mənada türk xalqları ədəbiyyatına qarşı baxışında əsaslı dəyişməyə səbəb olur.

İsa müəllimin yeni dövrləşdirmə konsepsiyasına qədər qədim dövr, orta əsrlər ədəbiyyatlarının zamanı, tərkibi və mədəni-coğrafi məkanı bu qədər geniş və zəngin parametrlərdə müəyyənləşdirilməmiş, XVII-XVIII əsrdə yaşanan dəyişmələr, ictimai-real motivlərin güclənməsi ümumi bir proses kimi diqqət cəlb etməmişdi. Bundan əlavə, sovet və postsovet, müstəqillik dövrü ədəbiyyatlarının dinamikası və tipologiyası da bəzə geniş aspektdə qəvanımlanmışdı.

Dövrləşdirmə konsepsiyası Azərbaycan da ədəbi cərəyanların təzahürü, inkişaf qanunauyğunluqları, Qorb-Şərq ənənələrinin sintezi, müasir ədəbiyyatın təhlil parametrlərini aydınlaşdırmaq üçün nəzəri model kimi diqqətə layiqdir.

**Nəzəriyyə tarixi: mənbələrini
yenidən dəyərləndirilməsi**

Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin ən az tədqiq olunan sahəsi nəzəriyyənin tarixidir. 2019-cu ili Azərbaycan ədəbiyyatı nəzəriyyəsinin inkişafında müstəsna xidmətləri olan Məmməd Cəfər müəllimin ulyebləy təblişləri AMEA-də və AMEA alimlərinin yaxından iştirakı ilə universitetlərdə yüksək səviyyədə keçirildi, elmi-nəzəri məruzələr dinlənildi.

"Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov: ədəbiyyat nəzəriyyəsi" monoqrafiyasında nəzəriyyə tarixi profili müvəzülər qarşısında akademik İsa Həbibbəylinin "Böyük ədəbiyyatşünaslığın ünvanı" məqaləsində Məmməd Cəfər müəllimin nəzəriyyə tarixində təkduşu və onun nəzəriyyəyi obrazı haqda dolğun elmi təsvüvvür formalaşdırılır.

"Poetika.izm" jurnalının 2019-cu il 2-ci nömrəsi də akademik Məmməd Cəfərovun 110 illiyinə həsr edilmiş. Monoqrafiya olduğu kimi jurnalda da baş məqalənin müəllifi akademik İsa Həbibbəyliydir. "Akademik Məmməd Cəfər Cəfərov - ədəbiyyat nəzəriyyəsi" adlanan həmin məqalədə akademiklərin nəzəri görüşlərinin əhatə dairəsi və əsasını qoyduğu elmi istiqamətlər ümumiləşdiriləndirilmişdir, onun ədəbiyyat nəzəriyyəsinin Azərbaycan da bir elm sahəsi kimi formalaşmasında xidmətlərini faktlarla aydınlaşdırılır.

Ədəbi növ və janr problemləri

Bu problem ətrafında Asif Hacıli, Qorxmaz Quliyev, Tahir Məmməd, Pərvanə İsayevanın araşdırmaları fərqlənir.

Professor Asif Hacıli təkrar nəşr olunan "Bayatı poetikası" kitabında türk folklorunun qədim janrına - bayatıya etnik rəhnuma verən yaşadan poetik fenomen kimi yanaşır,

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi-2019: istiqamətlər və problemlər

Tahirə MƏMMƏD
professor

müasir təhlil metodları ilə onun poetika və semantikasına diqqət yönəldir.

Qorxmaz Quliyev və Gilə Hüseynlinin birgə müəllifliyi ilə yazılan "Müasir Qorb dramaturgiyası" dərslərində filoloq və teatrşünaslara həm Qorb dramaturgiyası haqda elmi məlumat verilir, həm də dramatik növün imkanları, metod və texnologiyası, poetikası haqda ayırı-ayrı şəxslərin yaradıcılığı əsasında təsvüvvür formalaşdırılır.

Janr, forma problemləri "Poetika.izm" jurnalının daimi xüsusi bölməsidir. 2019-cu ilin birinci nömrəsində Elmira Məmmədova və Keçekçin vücutnamə janrının struktur komponentlərinin intertekstual kontekstdə araşdırılması, Gülbəniz Babayevanın "Molla Nəsrəddin" jurnalının janr strategiyasında klassik şeir şəkillərinin roluna aydınlıq gətirilməsi, Təhmimə Bədəlovanın "Xosrov və Şirin" əsərində dramatik ünsürləri müəyyənləşdirməsi, Mehri Quliyevanın nəsrə dramatik situasiya və obrazlar problemlərini araşdırması həm müəlliflərin, həm də jurnalın janr probleminə yeni elmi mövqədən yanaşmasını sərgiləyir.

İkinci nömrədə janr probleminə həsr olunmuş məqalələr akademik Məmməd Cəfərovun janra aid tədqiqatlarını xarakterizə etməklə həm poetikaya, həm də nəzəriyyə tarixinə aid tədqiqatlar. Pərvanə Bəkirzadənin "Məmməd Cəfər Cəfərovun bədii yaradıcılığı yeni interpretasiyada" məqaləsində də daha çox poetika elementləri üzərində dayanılır.

T.Məmmədin Naxçıvan Dövlət Universitetində Colit Məmmədquluzadənin 150 illik ulyebləyinə həsr olunmuş konfransda "Colit Məmmədquluzadənin "Ölümlər" əsərinin psixanalitik və struktur-semiotik dəyərləndirilməsi" mövzusunda etdiyi məruzədə əsərin janr təyinatı yeni prinsiplərlə müəyyənləşdirilir.

Tədqiqat metodları

Tədqiqat metodları və onların təbii imkanları ilə əldə edilən yeniliklər istiqamətində

tində Kamal Abdulla, Rohito Qeybullayeva, Cavanşir Yusifli, Asif Hacıli, Pərvanə İsayeva, Maral Yaqubova fərqlənmişlər.

Akademik Kamal Abdullanın nəzəri əsəllərində ibarət "Mənim Füzulim" kitabı poststrukturalizmin milli mexanizmini tədqiq etməsi ilə mühüm yenilik kimi dəyərləndirilib. Akademik "Dünya ilə Coys arasında..." kitabına daxil etdiyi "Birin və Öndorun" əsəsində formalaşdırıldığı həmin mexanizmi yeni kitabında daha inkişaf etdirmişdir.

Cavanşir Yusiflinin "Motn, işarə, mənə" kitabı fərqli təhlil texnologiyaları ilə mətin təhlilini və sirlərini açılması mövqeyini sərgiləyir.

Asif Hacılinin Saratovda çap olunan "Ədəbiyyatşünaslığın tarix və metodologiyası" tədris-metodik vəsaiti ədəbiyyatşünaslığın dinamik inkişafı ilə metodoloji prinsiplərini əlaqədə izahı olunması, təhlil metodlarının təbii imkanlarına gətirdiyi aydınlıqla mühüm nəzəri əhəmiyyət kəsb edir.

Poetika elementlərinin təhlili

"Poetika.izm" jurnalının 1-ci nömrəsində Natlo Muradaliyeva, Fəridə Vəliyeva, Günay Qarayeva, Ulviyyə Rəhimova, Elmira Babayevanın çap olunan məqalələr qeyd olunan problemin aktuallığı ilə maraqlıdır.

Ədəbi cərəyanlar

Ədəbiyyat İnstitutunda Ədəbi cərəyanlar sektorunun fəaliyyəti, eləcə də Ədəbiyyat nəzəriyyəsi və Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı şöbələrində yerinə yitirilən tədqiqatlar da ədəbi cərəyan problemi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır.

Ədəbi cərəyanlar sahəsində ədəbiyyatşünaslığımızın nailiyyətlərindən biri də professor Qorxmaz Quliyevin "Ədəbi cərəyanlar və istiqamətlər" dərslərindədir.

Maral Yaqubovanın 2018-ci ilin ədəbi yekunlarına həsr olunmuş elmi sessiyada məruzəsində metamedizm prinsipləri və Azərbaycan ədəbiyyatında mövcudluğu haqda irəli sürdüyü müddəalar yeni anlayışların və təhlil mexanizminin ədəbiyyatımıza gətirilməsi ilə ciddi maraq doğurdu.

**Ədəbiyyat fəlsəfi-strateji
problemlər kontekstində,
mətnlərin multidisiplinar
və interdisiplinar
tədqiqi mexanizmi**

Ədəbi mətnlərin təhlilində son illər ayrı-ayrı elm sahələri ilə əlaqələr, ədəbiyyatın fəlsəfi-sosoloji məhiyyəti və funksiyası istiqamətində araşdırmalar da artmaqdadır. Folklor İnstitutun "Folklor və dövlətçilik" mövzusunda keçirdiyi konfranslar problemi tədqiqinə çoxsaylı tədqiqatçılara cəlb etmiş və milli dövlətçilik ənənələrinin qorunmasını strategiyasına elmi təhlilərdə vermişdir. AMEA Rəyasət Həyətinin qərarı ilə təşdiq olunmuş "İdeya-estetik tərbibdə ədəbiyyat və incəsənətin rol: milli kimlik və mədəni zənginlik" elmi tədqiqat programı çərçivəsində yerinə yetirilən layihə də

həmin istiqamətdədir. Layihənin 2018-ci ilə diktiv yitirilən hissəsi 2019-cu ilə kollektiv monoqrafiya kimi çap olunmuşdur. Monoqrafiyada akademik Muxtar Kazımoğlu, AMEA-nın müxbir üzvü Kamran Əliyev, professor Tahir Məmməd, filologiya elmləri doktorları Məhri Quliyeva, Əfzəllədin Əsgər, filologiya üzrə fəlsəfi doktorları Elçin Abbasov və Gülnar Osmanova Ədəbiyyatın strateji rolu ilə bağlı tədqiqatçılara çıxış etməmişlər.

Ədəbi mətnlərin multidisiplinar və interdisiplinar metodlarla öyrənilməsi onəsonu son illər nəzəri tədqiqatlar artmaqdadır. Bu üsullu inkişafında AMEA-da akademik İsa Həbibbəylinin təşəbbüsü ilə keçirilən "Fizika və lirika" anəməvi konfransların böyük rolu var.

2019-cu il AMEA-nın Yüksək Texnologiyalar Parkında keçirilən növbəti "Fizika və lirika" konfransında Akademik İsa Həbibbəylinin "Fizika və lirika" konfranslarının tarixi, təşkilatı və əhəmiyyəti, Hamlet İsa-xanlının "Riyaziyyat və lirika", Nüvə Tədqiqatlar İnstitutunun Mədəniyyət Evinin direktoru müavini Yuryel Orlovicinin "Fizika və lirika canlı muzeyi: Dubna", professor Tahir Məmmədin "Ədəbiyyatda texnologiyaların bədii-estetik ifadəsi" mövzusunda dinlənən məruzələri bu yanaşmanın əyani təzahürüdür.

Ədəbiyyatda interdisiplinar yanaşmanın faydalı nəticələri 2018-ci ildə Bakı-Samuxi-Dubna-da keçirilən beynəlxalq konfrans 2019-cu ildə çap olunan materiallarda da görünməkdədir. İsa Həbibbəyli, Daniya Zaqulidina, Vadim Polonski, Tehran Mustafayev, Hamlet İsa-xanlı, K.Mimulün, İmran Əhmədov, Tahir Məmməd, Jale Əliyeva, Nəim Kərimov, Abuzor Bağrov və başqalarının məruzələri ədəbiyyatın təhlilində müxtəlif elmi metodların təbii istiqamətində yeni prinsiplərin hazırlanması sahəsində atılan əhəmiyyətli addımlar sayıla bilər.

"Poetika.izm" jurnalının 2019-cu il birinci sayında Fəridə Əzizovanın, Maral Yaqubovanın çap olunan məqalələrində də elmi-məruzə əlaqə, multidisiplinar və interdisiplinar araşdırmanın nəzəri prinsipləri əsas götürülmüşdür.

**Qorb nəzəriyyələrində
tərcümələr**

Qorxmaz Quliyev Mişel Fukonun 1969-cu ildə çap olunmuş müəllifinə böyük şöhrət qazandıran "Söz və nəsnələr" kitabını tərcümə etmişdir.

Britan-Amerikan tərsənəsi, dramaturq, müğənni, tərcüməçi kimi də tanınmış Erik Rassel Bentlinin "Dramm həyatı" əsəri so F.Cəlifovun tərcüməsində işiq üzünə gətirilmişdir. Kitab anəməvi poetika - dramın əsas komponentləri və janrlarından bəhs etsə də, müəllifin yanaşmaları, mətnlərdən doğan müəhsibə və müddəallara ilə nəzəriyyəni zənginləşdirir və elmi qaynaq kimi əhəmiyyətli olur.

Tədqiq etdiyimiz təzislərdən də göründüyü kimi, 2019-cu il Ədəbiyyat nəzəriyyəsi sahəsində məhsuldar elmi qiymətləndirilib.